

УДК 316.334.5:502(477)

Дієва Т. С.

ФЕНОМЕН ЕКОПОСЕЛЕННЯ У СВІТІ ТА В УКРАЇНІ

Ця стаття присвячена розгляду феномену екопоселень. Зроблено спробу в стислій формі дати відповідь на два запитання: як з'явився феномен екопоселень взагалі та яким чином він з'явився в Україні. Екопоселення вважають відгалуженням нових соціальних рухів та руху за сталий розвиток, з одного боку, а з іншого - закоріненими в більш ранніх утопічних та хімі-комунах. Рух екопоселень пропонує альтернативну модель для екологічно, економічно та соціально сталого розвитку спільнот. В Україні рух екопоселень представлений рухом Родових поселень, головна ідея якого полягає у створенні родових поселень.

На сьогодні мало в кого викликає сумнів той факт, що спосіб життя суспільства масового споживання веде до вичерпання ресурсів та посилення забруднення планети. Серед різноманітних пропозицій зміни такого стану варто відзначити ту, яку пропонують сучасні нові суспільні рухи, зокрема рух екологічних поселень. Цей рух пропонує альтернативу модель, яка виходить за рамки практик сучасного суспільства масового споживання, але в той же час видається цілком реалістичною. Прийнята в 90-х роках

XX століття світовим співтовариством концепція сталого розвитку внесла суттєві доповнення в ідею екопоселень.

Рух екологічних поселень виступає за створення сталих спільнот з альтернативним стилем життя, орієнтованих на відновлення взаємозв'язку між людьми та природою. Головну мету екопоселень можна узагальнити таким чином: створення екологічно, економічно та соціально сталої спільноти, яка існує в гармонії з природою, намагаючись завдавати якомога менше

(а бажано взагалі не завдавати) шкоди довкіллю. Ця стаття є спробою в досить стислій формі дати відповідь на запитання: як сталося, що феномен екопоселення взагалі з'явився? Яким чином екопоселення з'явилися в Україні?

У літературі феномен екопоселення досліджується найчастіше в рамках вивчення інтенційних (іноді також «утопічних») і сталих спільнот (*intentional and sustainable communities*). Рух екопоселень у західних країнах (Західна Європа, США, Канада) з'явився не на пустому місці, а став певним відгалуженням, належачи, з одного боку, до нових суспільних рухів, а з іншого - маючи корені в більш ранніх утопічних поселеннях та хіпі-комунах, привнісши нову - екологічну - ідеологію. Тому розглядати феномен екопоселення неможливо без попереднього ознайомлення з його підґрунтям - альтернативними поселеннями, які виникли історично раніше. Зупинимося на основних: утопічних спільнотах (*utopian communities*), інтенційних спільнотах (*intentional communities*) та сталих спільнотах (*sustainable communities*).

Слід відзначити, що серед дослідників цієї тематики немає одностайності щодо понятійного апарату. Найчастіше взаємозамінність спостерігається щодо «утопічних» та «інтенційних» спільнот. Більш ранні дослідники, чії праці належать до 60-х, 70-х і подекуди 80-х років ХХ століття, частіше використовують термін «утопічні» (зокрема, такий відомий дослідник, як Р. Кантер), тоді як більш сучасні вчені частіше застосовують термін «інтенційні» спільноти.

Сама ідея створення альтернативного поселення (комуни, спільноти) далеко не нова. Спроби створити альтернативну міні-модель суспільства зі своїми цінностями, економічними та соціальними відносинами можна знайти і в XVI і в XVII століттях. За своєю суттю створення альтернативних поселень - це своєрідний мирний протест проти мейнстріму. Замість участі в радикальних акціях протесту (хоча часто-густо на додаток до цього) члени альтернативних поселень намагаються створити свою міні-модель суспільства.

Першими потрапили в поле зору дослідників так звані утопічні спільноти, що почали з'являтися на території США з другої половини XVIII століття. Термін «утопічні» застосовувався (і подекуди продовжує застосовуватися) через те, що утопія, як відомо, являє ідеал «хорошого, правильного» суспільства, на відміну від «поганого» та «хворого» тут і зараз існуючого суспільства. Утопічними зазвичай називають спільноти, які мають перед собою ідеал суспільного ладу, який досить сильно відрізняється від

суспільного ладу «зовнішнього світу». Наприклад, релігійні комуни ХVІІІ століття в США за ідеал мали суспільство, в якому всі жили б більш праведним життям, хіпі-комуни (що їх такі дослідники, як Кантер, також вважають утопічними) мали образ більш дружнього суспільства тощо. Утопія передбачає втечу від проблем і труднощів цього суспільства в надії на нове і краще життя, кращі відносини між людьми, більш справедливий соціальний уклад тощо. Класичними прикладами таких спільнот у США є спільнота шейкерів (*Shakers*), заснована в 1776 р., «Онеїда» (*Oneida*), «Нова гармонія» (*New harmony*).

Як зазначають дослідники утопічних спільнот [1], такі спільноти намагалися самовизначитися, часто створювали свої власні закони, відмовлялися визнавати та виконувати закони, встановлені в «зовнішньому» суспільстві. Вони мали як соціальні, так і фізичні кордони, виробляли спосіб вирізняти своїх та чужих, усе життя підкоряли визначеному набору цінностей.

Як правило, розрізняють три основні типи утопічних спільнот за трьома типами суспільної критики, які стали поштовхом до формування спільноти та заступання альтернативного поселення: релігійні, політико-економічні та психологічні [2].

Перші американські засновники утопічних спільнот починали з релігійних ідеалів очищення, духовного суспільства, заснованого на фундаментальних заповідях Біблії. Спільноти вбачалися як місця, де їх члени можуть жити серед людей з такими самими ідеалами в гармонії, співпраці та тісному контакті з іншими віруючими. Такі групи прагнули ближчого контакту з Богом, один з одним та життя за заповідями і критикували оточуюче суспільство за зло, відсутність моралі, що ставить бар'єр між людиною та Богом. Основний елемент критики «зовнішнього світу» - несправедливий спосіб життя, духовна деградація.

Другий тип критики суспільства, що спричинив формування утопічних спільнот, - політико-економічний. Факторами, які сприяли появі наступної хвилі спільнот, стали зростаюча механізація праці, збільшення населення, відчуження та ріст бідності, що супроводжували індустриальну революцію. Специфіка мотивуючих факторів відобразилася і на особливостях таких спільнот: малі соціалістичні комуни вважалися за спасіння від експлуатації, відчуження, виснажливої роботи багатьох заради вигоди декількох. Такі поселення намагаються побудувати більш егалітарну соціальну структуру.

Третій тип критики характерний для комун хіпі. 60-ті роки ХХ століття в США відрізнялися

наголосом на особистості, першості внутрішніх почуттів та індивідуальності. Занадто багато уваги до індивідуалізму спричинило нестачу почуття спільноти, належності, взаємозв'язків між людьми. Отже, ключовою ідеєю хіпі-комун стало сприяння психологічному росту індивідуальності через близькі стосунки з іншими людьми, відмова від ізоляції та відчуження навколишнього суспільства.

У принципі, типологізація альтернативних спільнот за типом соціальної критики, запропонована Кантер, є досить зручним інструментом, адже те, за що члени спільнот критикують «зовнішнє суспільство», зазвичай і є причиною створення спільноти, і вона ж визначає особливості ідеології, соціальної та економічної організації спільноти. Цей інструмент цілком підходить не тільки для класифікації утопічних спільнот, а й для будь-яких альтернативних поселень (інтенційних спільнот). Специфіка критики мейнстримного суспільства є своєрідним лакмусовим папірцем, який показує важливі проблеми цього суспільства. У випадку соціалістичних комун це відчуження, ріст бідності; у випадку хіпі-комун - індивідуалізація і те саме відчуження; у випадку з екопоселеннями - екологічна криза.

У працях дослідників 80-х років і пізніших термін «утопічні» спільноти замінюється на більш широкий і нейтральний «інтенційні» (наприклад, [3]). Сам термін «утопічний» має дещо оціночний характер, тоді як «інтенційний» швидше відображає характер спільноти. Іntenційні спільноти - досить широке поняття, під яким розуміють будь-які спільноти, що створюються з якоюсь конкретною метою, заради реалізації цілком конкретної цілі. Хоча термін «інтенційна спільнота» існує вже близько 50 років, лише в останні 15-20 років він увійшов у широкий вжиток [4].

Характерна особливість поняття інтенційної спільноти полягає в тому, що воно залишає свободу вирішувати, що саме стане ключовим «наміром» (інтенцією/intention) у визначенні тої чи іншої спільноти. Наприклад, у такому контексті екопоселення є окремим випадком інтенційної спільноти, адже екопоселення створюється з метою побудови альтернативного типу поселення, особлива увага в якому приділяється екологічній проблематиці. Але в той же час інтенційна спільнота в сучасному розумінні цього терміна - це в першу чергу спільнота, яка загалом не намагається ізолюватися від решти суспільства (та й у сучасному світі це було б набагато важче, ніж в Америці XVIII століття), а навпаки - докладає зусиль до побудови позитивних відносин із «зовнішнім світом».

Товариство інтенційних спільнот (*Fellowship for Intentional Communities*) [5] виділило тільки два основних критерії, за якими визначається інтенційна спільнота: відсутність насилля та свобода членів у будь-який час залишити спільноту. Але ці критерії є дуже розмитими та нечіткими, адже не мають ніякої специфічності. За такими критеріями більшість спільнот може вважатися інтенційними, але тоді втрачається специфіка саме альтернативних спільнот.

Поняття «сталі спільноти» є ще більш недавнім, ніж термін «інтенційні спільноти». Якщо другий визначає в основному, *для чого* спільноти створюються, то перший стосується того, *як* вони функціонують. Сталими можуть бути (і, власне, бажано, щоб були) будь-які спільноти, поселення, комуни. Це поняття не є відмінною рисою саме альтернативних спільнот. Поняття «сталий» може стосуватися як традиційних міських та сільських, так і альтернативних (таких як екопоселення) спільнот. Говорячи про «сталу спільноту», як правило, мають на увазі три основні аспекти: екологічний, економічний та соціальний.

Екологічний аспект є чи не найважливішим для сталої спільноти (або для такої, що прагне бути сталою). Теоретично це означає, що члени спільноти мають бути свідомі екологічних обмежень, захисту та збалансованого використання природних ресурсів, мають існувати в гармонії з природою, усвідомлюючи, що людина - це частина природи, а не її володар. Іншими словами, сталі спільноти ставлять наголос на розумному використанні ресурсів і на тому, що прийдешні покоління не мають страждати через спосіб, у який використовує ресурси сучасне покоління. Зокрема, це означає, що необхідно зменшити споживання ресурсів, те, що можна, використовувати повторно, не виснажувати природу, мінімізувати використання природного капіталу. Крім зменшення навантаження на природу, сталі спільноти намагаються (принаймні повинні) захищати і відновлювати природні ресурси. Наприклад, не використовувати хімічні добрива, застосовувати органічне землеробство, якомога повніше перероблювати сміття, використовувати відновлювані джерела енергії (сонячні батареї, вітряки).

Дослідники вбачають необхідною умовою для сталості спільноти також соціальний принцип. Наприклад, деякі дослідники [6, 11] вважають, що «стала спільнота визначає пріоритетність людини і що перша і головна мета розвитку - це поліпшення якості життя членів спільноти в соціальному, економічному, психологічному та духовному плані». Загалом виділяють такі соціальні аспекти сталої спільноти:

соціальна справедливість, безпека та захищеність, поліпшення якості життя, адекватні рекреаційні можливості, охорона здоров'я, соціальна підтримка. Більше того, передбачається, що стала спільнота активно розвиває культурне життя, створює «живе» поле для життя, культивує почуття спільності та приналежності тощо. Значну роль, як засвідчують дослідження [1], відіграє розвиток почуття прихильності до спільноти, тому спільноти приділяють велику увагу його формуванню, розвитку та підтримці за допомогою певного набору практик (наприклад, спільна праця на виробництві в поселенні, будівництво житла для членів спільноти, приготування їжі, обіди та вечері в загальній їдальні, свята тощо).

Почуттю прихильності має також сприяти участь усіх членів спільноти у процесі керування нею. Членами спільноти виробляються певні соціальні інститути, розробляються процедури керування, прийняття рішень. Власне, такий підхід є одним із факторів, що визначає принцип соціальності у сталій спільноті.

Засновники та члени сталих спільнот прагнуть культивувати у своїх спільнотах певний набір цінностей, наприклад таких, як рівність, справедливість; є такі, що прагнуть сповідувати відомий радянський принцип «від кожного по можливості, кожному по потребі». Але, як засвідчує практика та результати досліджень, упілити такі цінності в життя часто-густо виявляється досить нелегкою справою, адже з певного часу ці цінності починають входити в дисонанс з економікою спільноти.

Економічний аспект є не менш важливим для існування сталих спільнот, ніж екологічний та соціальний. Власне, економічна стабільність є передумовою того, що спільнота існуватиме тривалий час. Наприклад, одна з причин невдачності утопічних спільнот полягала в тому, що вони не були економічно сталими, не змогли виробити таку економічну модель, яка забезпечувала б спільноту всім необхідним [7]. Щоб уникнути подібної долі, стала спільнота намагається структурувати своє економічне життя в першу чергу на засадах екологічності та виходячи із соціальних міркувань (унікати нерівності в розподілі ресурсів та результатів праці), але в той же час, не будучи ізольованою від решти суспільства, економічна структура спільноти повинна надійно функціонувати. Іншими словами, економіка спільноти, з одного боку, має забезпечувати членів спільноти засобами до існування, а з іншого боку - має бути підпорядкована цілям та потребам спільноти, таким як соціальна справедливість, безпека, екологічність тощо. Наприклад, навіть якщо з економіч-

ної точки зору видається вигіднішим використовувати хімічні добрива, спільнота не буде цього робити, адже це шкодить природі. Загалом такого роду переструктурування економіки є досить серйозним викликом для спільнот, адже економіка решти суспільства базується на цілком інших засадах.

Стала спільнота, власне, має бути такою, щоб «розвивати та просувати таку економічну базу, що має мінімальний вплив на довкілля і в ідеалі є такою, що сприяє відновленню довкілля. Виробництво та комерція, засновані на принципах сталості, повинні бути наріжним каменем зайнятості та економічної бази спільноти» (Цит. за: [8]). Перед сталою спільнотою, таким чином, стоїть досить непросте завдання - створити життєздатну економічну структуру, яка, крім того, що буде заснована на екологічних та соціальних принципах, повинна також знайти адекватну модель взаємодії з економічною системою «зовнішнього» суспільства.

На думку деяких дослідників [9], саме для малих спільнот (таких як екопоселення) більше шансів реалізувати принцип сталого розвитку, адже «наслідки деградації природного довкілля та результати втручання людини в природу найбільш відчутні у власному дворі» [9, 461]. Тому, говорячи про спільноту, слід говорити про «складні зв'язки не тільки між людьми або між людьми та землею, але також і про зв'язки між людською економікою та природою, лісом, полем, істотами, що завдають шкоди, і тими, хто приносить користь» [10, 14, цит. за: 9]. Наведену вище цитату можна без перебільшення назвати однією з ключових ідей в ідеології руху екопоселень.

Повертаючись до екопоселення, можна сказати, що воно є окремим випадком як інтенційної, так і сталої спільноти. Іntenційна спільнота - широке поняття, яке може містити також і поняття сталої спільноти. Стала спільнота - вже більш конкретний термін, що дає певну характеристику спільноті. Екопоселення - це конкретне поняття. Фактично, екопоселення - це інтенційні спільноти, що прагнуть організувати своє життя за принципами сталого розвитку, маючи головним елементом своєї ідеології принцип екологічності.

Іноді екопоселеннями стають інтенційні спільноти, які спочатку формувалися на цілком інших засадах, але після появи понять інвайронменталізму та сталого розвитку прийняли ці принципи. Прикладом такої спільноти є комуна Фіндхорн у Шотландії, що була заснована у 1962 р. як духовна хіпі-комуна. На початку 90-х вона прийняла принцип сталого розвитку та інвайронменталізму та стала однією із засновни-

ків світової мережі екопоселень (*Global Ecovillage Network*) [11]. Іншим прикладом є екопоселення «Східний вітер» (*East Wind*), яке було засноване також у 60-х роках як хіпі-комуна з гаслом «Назад до землі!». Це екопоселення існує досі і є прикладом вдалого екопоселення, яке значною мірою вирішило економічні (заснували три підприємства, які забезпечують поселення фінансами) та соціальні (зокрема, знайшли рівновагу між індивідуалізмом та прихильністю до спільноти) питання, які постають перед усіма інтенційними спільнотами [12].

Таким чином, для екопоселення увага до навколишнього середовища, життя в гармонії з природою є ключовим фактором. Теоретично це означає зберігання енергії, відстеження входу та виходу ресурсів, які використовує спільнота (іншими словами, «забирання» не має значно перевищувати «віддавання»), та визнання залежності виживання людини від природи, усвідомлення людини як невід'ємної частини природи.

У 1994 р. була утворена Світова мережа екопоселень, завданням якої є «підтримка розвитку екопоселень у світі; розбудова сильної міжнародної, національних та регіональних мереж екопоселень; створення організаційної структури для підтримки руху екопоселень у світі; просування ідеї сталого розвитку спільнот» (GEN) [13]. Таким способом екопоселення комунікують між собою, обмінюються досвідом тощо. З 1972 р. видається журнал «Communities» [14], який спочатку був головним інформаційним ресурсом для екопоселень Північної Америки, але наразі розширив свої межі й публікує статті про численні екопоселення по всьому світу. Серед членів GEN є одне екопоселення з Росії і жодного - з України.

Звертаючись до України, слід зазначити, що для нашої країни феномен екопоселень є ще більш новим, ніж для західних країн. На відміну від західних країн, Україна не мала такого історичного досвіду у вигляді різного роду комун та альтернативних спільнот, як, наприклад, США. Нові суспільні рухи, які значною мірою долучилися до виникнення екопоселень у західних країнах, в Україні також порівняно слабо розвинені. Однак в Україні має місце рух, який можна назвати рухом екологічних поселень, - рух Родових поселень.

Рух Родових поселень в Україну прийшов із Росії, де він зародився наприкінці 90-х років ХХ століття після виходу в світ серії книжок Володимира Мегре «Звєнящие кедры России». За великим рахунком, рух Родових поселень України - це частина російського руху, оскільки сама ідея Родових поселень, як і вся ідеологія

руху, походить саме з Росії. Узагальнюючи, можна сказати, що основна ідея руху полягає у створенні поселень, які складаються з окремих маєтків, що належать родинам (звідси назва - родові). Маєтки перебувають у приватній власності і мають передаватися у спадок. Теоретично окремі маєтки, які кожна родина облаштовує на власний розсуд (будує дім, висаджує сад, город тощо), мають відновити контакт людини із землею, повернути почуття єдності з природою. Вважається, що, створюючи власний маєток, людина вкладає частину себе, відповідно, все, що буде стояти, рости тощо, нестиме в собі «частину» людини. Загалом ідеологія руху Родових поселень видається досить цікавою сумішшю з інвайронменталізму, концепції сталого розвитку та езотерики, що не може не позначитися на специфіці організації поселень. Але детальний аналіз ідеології руху виходить поза межі цієї статті.

Попередній аналіз дозволяє гіпотетично припустити, що українські екопоселення мають основні риси західних екопоселень, такі як концентрація уваги на природі, відновлення зв'язку природа - людина, відновлення зв'язку між людьми, сталий розвиток, хоча в той же час мають відмінні риси. Зважаючи на те, що поселення має складатися з окремих родових помість, можна припустити, що рух Родових поселень в Україні акцентує більше на індивідуалізмі, ніж у західних екопоселеннях, оскільки передбачає досить значну окремішність. Натомість для екопоселень західних країн більшою мірою характерний колективізм, який виражається, наприклад, у проживанні декількох членів/сімей в одному багатокімнатному будинку (наприклад, екопоселення Ітака, США). Передбачається, що кожне поселення, яке складається з родових маєтків, має бути сталою спільнотою і, відповідно, має вирішити для себе численні економічні й соціальні питання.

Користуючись підходом Кантер, попередньо можна сказати, що головний аспект суспільної критики учасниками руху Родових поселень полягає у критиці відчуження людей від природи, відірваності від неї та втраті з нею зв'язку, а також у відчуженні людей самих від себе. Звідси випливають основні завдання поселенців: відновлення зв'язку між людиною і природою, розкриття людиною самої себе, свого потенціалу, побудова інших соціальних відносин (більше рівності, «теплоти» у відносинах тощо).

На сьогодні важко сказати напевно, скільки Родових поселень налічується в Україні. За даними експертів, наразі є близько десяти діючих поселень (тобто тих, де зводяться будинки, де люди живуть хоча б теплу частину року та

облаштовують свої маєтки, де ведеться якась соціальна активність). Значно більше налічується так званих ініціативних груп, які перебувають на різних стадіях розвитку, - від просто груп читачів книг Володимира Мегре до тих, хто вже шукає землю під поселення. Сьогодні рух Родових поселень є «білою плямою», щодо якої відсутня будь-яка наукова література чи дослідження, що робить вивчення цього феномену перспективною темою.

Узагальнюючи, можемо сказати, що рух екопоселень пропонує досить цікаву модель виходу із сучасної кризової ситуації, в яку потрапило людство. Вивчення досвіду минулих альтернативних поселень (утопічних спільнот) дає можливість урахувати їхні помилки щодо екопоселень, а концепція сталого розвитку та принцип інвайронменталізму можуть стати теоретичним підґрунтям для сучасних та майбутніх екопоселень як у західних країнах, так і в Україні.

1. *Kanter R.* Utopian Communities // *Sociological Inquiry*. - 1973. - Vol. 43. - № 3-4. - P. 263-290.
2. *Kanter R.* Commitment and Community: Communes and Utopias in Sociological Perspective. - Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1972.
3. *Kirby A.* Redefining Social and Environmental Relations at the Ecovillage at Ithaca: a Case Study // *Journal of Environmental Psychology*. - 2003. - № 23. - P. 323-332.
4. *Guidebook for Intentional communities / Morgan Griscom, ed.* - Yellow Springs, OH, Community Service inc., 1988.
5. Fellowship of Intentional Communities. - www.fic.ic.org
6. *Geis Don and Tammy Kutzmark.* Developing Sustainable Communities: the Future is Now // *Public Management*. - 77. - P. 4-13.
7. *Thies F. C.* The Success of American Communes // *Southern Economic Journal*. - 2000. - № 67 (1). - P. 189-199.
8. *McCosh B.* Can Nature Ever Really be Our Home? Ecovillage Realities in British Columbia and Ontario: Phd dissertation, UMI ProQuest information and learning, 2001.
9. *Bridger J. C.* Building the Sustainable Community: Is Social Capital the Answer? // *Sociological Inquiry*. - 2001. - Vol. 71. - № 4. - P. 458-472.
10. *Berry W.* Sex, Economy, Freedom and Community. - New York: Pantheon Books, 1993.
11. *Foster M. P., Wilhelmus M.* The Role of Individuals in Community Change Within the Findhorn Intentional Community // *Contemporary Justice Review*. - 2005. - № 8: 4. - P. 367-379.
12. *Kruger M.* The incept of Individualism at East Wind Community // *Utopian Studies*. - 2006. - 17.02. - P. 317-330.
13. Global Ecovillage Network. Mission, Vision and Purpose. - <http://gen.ecovillage.org/about/index.html>. Last retried 11.09.2008.
14. Communities www.communities.ic.org

T. Diyeva

THE PHENOMENON OF ECOVILLAGES WORLDWIDE AND IN UKRAINE

This article is devoted to the phenomenon of ecovillages. It explores two questions: how ecovillages came into being? And how ecovillages came into being in Ukraine? Ecovillages are considered to be a branch of sustainable development and new social movement on the one hand and having its roots in earlier utopian and hippie communities on the other. Ecovillage movement proposes an alternative model of ecologically, economically and socially sustainable commune. In Ukraine ecovillage movement is represented by a Patrimonial settlement movement the main idea of which is a foundation of communities of patrimonial settlements. This movement came from Russia, where it was founded at the end of 1990-s.